

ЕТНИЧЕСКИТЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МЕЖДУ БЪЛГАРИТЕ И ТАТАРИТЕ В ДОБРУДЖА ПРЕЗ 30-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ В.

СТОЯН АНТОНОВ

При разглеждане на взаимоотношенията между две етнически групи е необходимо да бъдат разграничавани отношенията, които се формират в традиционното общество от връзките, възникващи в градската среда. В традиционното мислене представата за другия се формира на базата на непосредственото общуване и от предаваното чрез фолклора. Така се изгражда моделът на етническата съвместимост на битово ниво, докато във взаимоотношенията на елитарно ниво (в това число и в политически аспект), определящите връзки са други: малцинство — мнозинство; основен етнос — етническа група в чужда страна; междупартийни борби — държавна политика — международни спогодби.

Изследването допълва картината на междуетническите отношения в Добруджа през 30-те години на ХХ в. Като численост татарите там са много по-малко в сравнение с българското население¹, за да бъдат разглеждани като отделна страна в една равновесна система. Избран е този хронологически обхват, защото тогава започват да се чувстват някои изменения в политическата обстановка и се засилва процесът на разпадане на традиционния бит. Новите отношения в градската среда чрез печата и формите на пропаганда оказват влияние върху константните представи на населението. На другия етнос вече се гледа в контекста на политическите му прояви.

Основните фактори, които определят промените в политическия живот на татарите, са кръгът около списание "Емел", масовото изселване на мюсюлманите от региона към Турция, и румънската власт, която е чужда и за турци, и за татари — тя оказва влияние върху динамичността на политическите им връзки и често е с определящо значение за етническите им взаимоотношения.

В селата, където съжителстват българи и татари, представите и оценките на българите за татарите се градят на базата на личните взаимоотношения, а българите, които нямат пряк досег с татарите, ползват образите от фолклора. Най-

интензивни са връзките в селищата, където числеността на двете етнически групи е достатъчно голяма и съизмерима. За Южна Добруджа това са около 23 селища. В същия район в други 10 села българите преобладават над татарите, а в други 13 е обратно².

Българите, които поддържат връзки в рамките на селищата със своите съседи — татари, ясно ги разграничават от турците. Обобщеният портрет, който те правят на татарите, има следните характеристики: мирни, трудолюбиви, гостоприемни, по-културни от турците, по-близо са до нас (българите), отколкото турците, усвояват румънския език по-добре от българите³. Постепенно в традиционния аспект този “образ” започва да губи от идилизма си, след като се ситуира в контекста на дадени политически събития.

Политическите взаимоотношения между българи и татари в условията на румънската власт се определят от татарския национализъм, който вече е придобил своя облик и се стреми да навлезе в традиционния бит чрез свои просветни организации, от една страна, а от друга — татарският национализъм застава на тюркистки (пантюркистки) позиции, но чрез кемалистки емисари трайно се ориентира към Турция. Това са предпоставки българската общественост да не прави разлика между турци и татари в политически аспект. По този начин българо-татарските взаимоотношения се размиват в българо-турските.

През ноември 1920 г. мимолетната татарска държавност в Крим е ликвидирана, а част от татарските ръководители се настаняват в Румъния (сред тях е и министърът на външните работи на Крим Джафер Сеитахмет). По това време в Добруджа съществува татарска интелигенция — адвокати, лекари, поети, които оформят местния елит на тази етническа група. Турската държава от своя страна вербува или изпраща агенти, които се стремят към директно турцизиране на татарите и гагаузите. За тази дейност се използва прикритието на пантюркистки лозунги, сменили “старовремския ислямски фундаментализъм”⁴. Една чисто техническа страна на “спекулацията” с тюркизма е, че между думите “турски” и “тюркски” целенасочено не се прави разлика.

Интересна е дискусиата, която се разгръща в добруджанския български печат по повод на две акции на турската общност. На 21 април 1930 г. в Силистра се провежда публично събрание на турци, което е председателствано от депутата на Национал-църанистката партия от окръга Омер Вехби (Юмер Фехми). Протестира се срещу българската “четническа” дейност, и се искат ответни мерки от румънските власти. На 23 април с. г. в Добрич се изготвя резолюция от името на “мюсюлманското” население, в която, без да се споменават факти, се искат мерки срещу комитаджиите, както и постъпки пред българското правителство да спре четите⁵. Двете акции веднага стават обект на печата. Атанас Брашованов пише в “Трибуна” за “тенденциозност срещу българите” от страна на турците⁶. Други вестници съобщават за напрежение между българи и турци⁷,

но се забелязва и стремеж за изглаждане на отношенията. По този повод Омер Вехби предоставя текстовете на “мемоарите” за публикуване в силистренския “Наш глас”. Така проблемът в Силистра избледнява, но в Добрич започва интересен вестникарски двубой между “Добруджански куриер” и “Единство”. Във връзка с писаното от “Добруджански куриер” [бр. 10 от 26 април и бр. 24 от 21 май 1930 г.] водачът на турското културно общество адвокатът Мюстеджиб изпраща опровержение до в. “Единство”, в което заявява, че не е работил против интересите на българите, а “точно обратното”⁸. По случай празника на Св. св. Кирил и Методий Мюстеджиб поздравява българите, чувства се щастлив за напредъка им, отчита единството на произхода на българи и турци и съжалява за изостаналостта на съплеменниците си от този край. По този повод “Добруджански куриер” отново поставя въпроса за антибългарската дейност на “водача на турците” и иска отговори на някои въпроси⁹. Отговорите, придружени с доказателства в подкрепа на Мюстеджиб, са напечатани в “Единство” — бр. 173 от 7 май. Впоследствие “Единство” е обвинен от опонента си, че е за “кардъшлък с турците”¹⁰. Това става, след като “Единство” поставя въпроса за общи акции на българи и турци срещу Закона за организация на Нова Добруджа¹¹. В този спор взема участие и Мюстеджиб Х. Фазъл (Юлкюсал). Той е калиакренски окръжен съветник и председател на Турското (тюркското?) общество, един от татарските водачи и, според някои съмнения, агент на Анкара. М. Х. Фазъл заедно с още 9 “приятели националисти — идеалисти” издава “Емел”, чийто първи брой излиза на 1 януари 1930 г.¹² Списанието се печата в българска печатница в Добрич и става проводник на турската политика сред татарите в Добруджа под прикритието на пантюркистки идеи. “Емел” има културно-политическа просветна програма, издава творби на татарски автори и татарски фолклор, организира събрания, разпространява се и сред татарите в Полша и България¹³.

Българското население възприема дейността на свързаната с “Емел” татарска група като турско просветно движение. Тук не може да се говори за противоречие, защото “великата цел” на кръга около списанието е свобода и независимост на тюркските народи и обединяването им след това в голяма Тюркска конфедерация¹⁴.

Но не всички татарски лидери са на такива позиции. През 1931 г. възниква турско-татарски спор за назначаването на мюфтията. В. “Обнова” подробно запознава читателите си с характера на разпратата и с действията на двете страни, като се стреми да бъде помирител между тях¹⁵. Публикациите в “Обнова” описват и действията на татарските водачи, целящи да покажат, че румънската държава е благосклонна към татарите. Симпатиите на вестника леко клонят към турския кандидат и поради факта, че е назначен по време на българското управление. Има вероятност този конфликт да не е на етническа, а на идейна

20. Българите в Северното Причерноморие

основа — ислямски фундаментализъм (“турци”) срещу новия пантюркизъм (“татари”).

Следващата фаза в развитието на етническите взаимоотношения е свързана с изселването на мюсюлманите от Добруджа. Към началото на 30-те години анкарското правителство постепенно усвоява концепцията за изселване на цялото мюсюлманско население от Добруджа в Турция. Това се дължи на засилването на принудителната емиграция на турско добруджанско население, настояванията на румънските правителства за изселването му, турските колонизационни планове и външнополитически съображения за поддържане на добри турско-румънски отношения на противобългарска основа¹⁶. От 1934 г. до 1937 г. във всички български вестници има информации за изселванията. Посочва се ролята на румънската власт в провокирането на етническо противопоставяне между българи и мюсюлмани, но акцентът в публикациите е проблемът с имотите на изселващите се¹⁷. Този акцент се запазва до 12 септември 1936 г., когато с турско-румънска конвенция се регламентира изселването и се урежда механизмът за продажбата на имотите. Същевременно българските добруджански вестници пропагандират против масовото емигриране на българско население. В тази връзка са и публикациите за мизерните условия, в които попадат “изгонените” от румънската политика мюсюлмани, за които се пише със състрадание.

Румънските вестници от своя страна обвиняват българите за изселването на турците и татарите. В тези нападки се включват и политически ангажираните представители на татарския елит. Заместник-кметът на Добрич — адвокатът татарин Халид Омер пише в дописка до букурещкия в. “Диминяца”, че причина за изселванията са българите, защото пускали сланина в кладенците, извършвали комитаджийски нападения над турците и чрез кметове и фискални агенти, които били също българи, угнетявали мюсюлманското население¹⁸.

Изселването оказва влияние при оценяването на взаимоотношенията между българи и татари в градска среда — чувства се негативизъм и недоверие и у двете страни. Тези елементи липсват в битовото ниво. Пропагандата има своето място в обществения климат, но все още не е проникнала достатъчно в селския бит, за да променя стереотипи. Самите печатни издания, ако се съди по признанията на редакциите, са имали доста ограничен кръг от читатели. Извън политическите страсти съществуват и други форми на взаимоотношения между елитите на двете групи. Въпреки че инициативите на татарите в културно-просветната сфера не са сред значимите теми в българския печат от Добруджа, Мюстеджиб Юлкюсал пише за добрия прием на татарските изяви от страна на българската интелигенция. От 30 август до 9 септември 1933 г. в Добрич, с. Азаплар (сега — Тътарул, Румъния) и Кюстенджа гостува татарски фолклорен ансамбъл от Турция. Представителите на българската общност са сред зрите-

лите, “които дълго време с одобрение говорели” за изнесената пред тях татарска танцово-песенна програма¹⁹. На 27 август 1934 г. в Добрич издателите на “Емел” поставят на сцената в кино “Модерн” татарската историческа пиеса “Шахингирай хан”. Постановката гледат “много румънски, български, гръцки и арменски семейства на лекари, адвокати и търговци”. “Сред зрителите са и румънски и български журналисти, които по-късно я отразяват в своите вестници”²⁰.

Интерес представляват начините, по които се възприемат татарите в дописките на българските добруджански публицисти, защото така се формират елементи от междуетнически отношения. От страниците на вестниците се прави езикова съпоставка на някои гагаузки обредни думи с думи от татарския език²¹; отбелязват се някои татарски чествания — например на големия добруджански татарски поет Мехмед Ниязи²²; сравняват се държавните политики на България и Румъния по отношение на малцинствата и се напомня, че в Балчик до 1913 г. има татарско училище²³; в отпечатаните легенди се откроява тази за Чаирмана, в която персонажът е татарски²⁴. Въпреки това продължават да се прилагат твърде устойчивите модели на възприемане на татарския етнос. Например в един пътепис авторът, като описва татарите в Меджидия, говори за “ужасяваща мизерия, наследена от времето на Чингизхан”²⁵. Т. е. и на елитарно ниво има битуване на почти фолклорни мотиви — доказателство за влиянието на традиционни стереотипи върху елита.

Като извори за изясняване на взаимоотношенията на българите и татарите в Добруджа са използвани периодичните издания от този период — основно от гр. Добрич — център на тогавашното татарско културно движение в Румъния. От представените фрагменти не може да се направи цялостна картина на българо-татарските отношения, но се очертават контурите на някои изводи. През периода 1930—1940 г. сред константните етнически взаимовръзки, наследявани като опит и възпитавани във фолклорна среда, се появяват и надтрадиционни отношения — продукт на модерния национализъм. Татарският национализъм в своята начална фаза попада под “грижите” на Турция при благосклонното отношение на румънската власт. Колкото и ограничен да е ареалът на дейност на пантюркистките и кемалистките емисари, тази активност кара представителите на българския елит да поставят всички политически действия на татарите в контекста на турската политика. Сливането на турци и татари в политически аспект се запазва и след този период — в условията на българско управление, а прониква и в селата, въпреки че там турцизирането на татарите има етнокултурни и демографски причини.

Върху взаимоотношенията между двете етнически общности влияе негативно румънската държавна политика. Подобен механизъм се задейства и по отношение на гагаузите, особено в Бесарабия, но това е част от друга тема.

БЕЛЕЖКИ

¹ Според румънското преброяване от 1930 г. числеността на българите и татарите в Добруджа и процентният им дял от населението по окръзи е както следва: Дуростор — 72 412 (34,2 %) българи и 2 085 (1 %) татари; Калиакра — 70 797 (42,4 %) българи, 4 461 (2,7 %) татари; Констанца — 22 560 (8,9 %) българи, 15 114 (6 %) татари; Тулча — 19 510 (10,6 %) българи, 372 (0,2 %) татари. Вж. M a n u i l a, S. La population de la Dobroudja. — La Dobroudja, Bucarest, 1938, p. 462.

² Р о м а н с к и, С. Народописна карта на нова румънска Добруджа. — Списание на БАН, кн. XI, С., 1915, 33—112.

³ За последното разказва Иван Андреев (род. 1907 г. в с. Зафирово, Туграканско, обр. VII клас, преселен в с. Равно, Разградско, записал С. Антонов — 29 август 1993 г.).

⁴ Т о д о р о в, П. Освободителните борби на Добруджа. Добруджанската революционна организация 1925—1940. С., 1992, с. 162, 303.

⁵ Пълният текст на двете резолюции е публикуван във в. "Наш глас", Силистра, бр. 40 от 18 май 1930 г.

⁶ Трибуна, Силистра, бр. 10 от 27 април 1930 г.

⁷ Единство, Добрич, бр. 148 от 27 април; Добруджански куриер, Добрич, бр. 24 от 21 април и бр. 27 от 28 май и Трибуна, Силистра, бр. 11 от 9 май 1930 г.

⁸ За писмото е съобщено във в. "Единство", Добрич, бр. 167 от 24 май, а е публикувано пак там, бр. 170 от 1 юни 1930 г.

⁹ Добруджански куриер, Добрич, бр. 27 от 28 май 1930 г.

¹⁰ Пак там, бр. 31 от 8 юни 1930 г.

¹¹ Единство, Добрич, бр. 178 от 15 юни 1930 г.

¹² Ü l k ü s a l, M. Kırım Türk-Tatarları (Dünü — Bugünü — Yarını), 1980, стр. 274.

¹³ Пак там, 275—280.

¹⁴ В точка 6 от работната програма на "Емел". Вж. Ü l k ü s a l, M., Цит. съч., с. 276.

¹⁵ Обнова, Добрич, бр. 1 от 14 юни 1931 и бр. 7 от 6 юли 1931 г.

¹⁶ Т о д о р о в, П., Цит. съч., с. 162.

¹⁷ Интересна е една дописка във в. "Добруджански новини", Добрич, бр. 194 от 22 август 1934 г., в която се казва: "Турците не обичат българите и предпочитат да продават имотите си на пришълци, а не на съседите си българи".

¹⁸ Ново Единство, Добрич, бр. 371 от 23 ноември 1934 г. и опровержението от българска страна — пак там, бр. 372 от 25 ноември с. г.

¹⁹ Ü l k ü s a l, M., Цит. съч., с. 280, 281.

²⁰ Пак там, с. 278.

²¹ Обнова, Добрич, бр. 9 от 12 юли 1931; бр. 10 от 16 юли 1931 г.

²² Добруджански глас, Добрич, бр. 82 от 22 септември 1935 г.

²³ Пак там, бр. 295 от 11 септември 1937 г.

²⁴ Пак там, бр. 314 от 18 ноември 1937 г.

²⁵ Пак там, бр. 29 от 17 май 1935 г.